

Nejstarší lidská sídla a sídliště městského typu v oblasti Malé Asie a Levanty

Earliest Human Settlements and Urban Type Settlements in the Area of Asia Minor and the Levant

Vladimíra Šilhánková

Abstract:

In the last 50 years historical science has fundamentally changed - starting with the paradigm and ending with the method of interpreting historical events. However, the outlook of urban construction development from the point of view of urbanists (and for urbanists) has remained in essence unchanged. Studies in the field of pre-historic and ancient urban construction are still of peripheral interest to urbanists, including some of those who have quite recently been involved in these issues of urban construction development, such as Hrůza (2013).

Therefore, this paper will focus on the development of the earliest human settlements and urban type settlements in the territory of the so-called Fertile Crescent, particularly the previously somewhat overlooked areas of eastern Anatolia in Turkey and the Levant (territory of today's Syria and Israel). The time period to be referenced starts from Holocene, i.e. from the period around 12,000 to 9,600 BC, and continues through the Neolithic Revolution to the Chalcolithic Age, i.e. the period until around 3 thousand years BC. The paper describes the main development centres of settlements from the world's oldest "town" of Jericho to other settlements corresponding to the Oasis Theory, such as Jarmo, including the oldest Anatolian cultures with settlements such as Göbekli Tepe, Nevali Çori and Çayönü and somewhat younger settlements on Konya Plain (in particular Çatalhöyük). The subsequent part of the paper focuses on settlements of the earliest cultures in the Levant, such as the Natufian Culture (represented by the settlement of Ain Mallah), Ghassulian Culture (Tulaylat al Ghassul) and the Culture of Beersheba (Tell Abu Matar near Beersheba).

This paper attempts to map the development of these settlements and their spatial structures from the perspective of an urbanist (who proceeds from the existing knowledge of history) and strives to present a current view of the earliest phase of the settlement construction development, particularly focusing on the transformation of pre-urban settlements into towns. Subsequently, the paper could assist in today more precisely defining basic town characteristics and their differentiation from "non-urban" building structures.

Keywords:

earliest human settlements; urban construction development; Neolithic Revolution; Chalcolithic; Fertile Crescent; Anatolia; the Levant

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra (2017). Nejstarší lidská sídla a sídliště městského typu v oblasti Malé Asie a Levanty. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 10*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 112-131. ISBN 978-80-01-06319-4. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licenci Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Různé tradice kladou počátek měst do různých míst. Bible do prostoru severní Levanty, kde do dnešního místa s názvem Tel Dan je situována Rajská zahrada a do Megidda apokalyptický Armageddon. Předobraz Božího města pak samozřejmě v biblické tradici představuje Jeruzalém. Babylónský epos o Gilgamešovi označuje za první město na Zemi Eridu. Většina starověkých tradic zařazuje nejstarší města do doby před několika málo tisíciletími. Historická věda nám ale ukazuje, že nejstarší lidská sídla a sídliště městského typu jsou ještě výrazněji starší. S novými poznatky se období vzniku prvních sídel paradoxně stále více vzdaluje a s nadsázkou tam můžeme říci, že za posledních dvacet či třicet let nám nejstarší města „zestárla“ o několik tisíc let. Objevovány a prozkoumávány jsou nové a nové lokality, způsoby života v nich i samotná stavební technika. Z pohledu urbanistů ale narážíme na problém, že každý archeolog si doslova „drží své jámy“, a tak můžeme najít podrobné popisy výzkumů na jednotlivých lokalitách, ale děl souhrnných a komparativních je již poskrovnu a děl, která by se zabývala čistě otázkami stavebně technickými a urbanistickými se v podstatě nedostává.

Cílem článku proto je zaměřit se na nejstarší lidská sídla situovaná v oblasti tzv. úrodného půlměsíce, zejm. v Anatolii a Levantě a vytvořit (z pohledu urbanisty) přehled nejvýznamnějších „nejstarších“ sídel v jejich časoprostorových souvislostech.

Metodickým základem práce je jednak práce s literárními prameny (vč. dostupných publikací a obrazového materiálu na relevantních internetových serverech) doplněná o terénní průzkum na místě samém (tam, kde je to v současnosti z geopolitického a bezpečnostního hlediska možné).

2 Neolitická revoluce a první projevy sedenterismu v oblasti Malé Asie a Levanty

První tendence lidí k usazování se v oblasti přední Asie objevují na počátku holocénu tj. v období mezi lety 12.000 do 9.600 př. Kr., tedy v době, kdy klima v oblasti přední Asie začalo být nejen teplejší, ale i vlhčí. S odtáváním obrovských ledových mas na sklonku poslední doby ledové se zvýšila hladina moří o více než 100 m a pobřežní linie tak získaly zcela nový tvar. Zvětšením vodní plochy pak došlo k většímu odpařování a tím se zvýšil i objem srážek. To umožnilo, že lidé nemuseli migrovat za lovnou zvěř a mohli začít zakládat dlouhodobé obytné areály. V některých oblastech vznikly přírodní obilné plochy, a protože sklizeň divokých obilovin a luštěnin byla vysoce efektivní, dále se snížila mobilita příslušných skupin a vznikla u nich jistá svázanost s přírodními obilnými plochami. Popud k usazení se nadále zvýšil tím, že bylo možné tyto rostliny snadno skladovat. (Turek, 2013, Zimmermann 2012)

Účinnějším energetickým zásobováním prostřednictvím kultivovaných obilovin značně vzrostla hustota osídlení. Jednalo se o území tzv. úrodného půlměsíce, která zahrnovala úzký pruh země od severní Mezopotámie (v povodí Eufratu a Tigridu), přes Kurdistánské pohoří Zargos a východní Anatolii v Turecku a podél Středozemního moře až do Levanty. Slunce zde dodávalo hojnost tepla, a to spolu s bohatými zimními dešti umožnilo bujný růst vegetace. Do té doby aridní krajina rozkvetla, příroda, příroda poskytovala přemíru potravy všem. Vznikly tak takřka „rajské“ poměry. V údolích se rozšířily husté lužní lesy, v nichž se proháněli tuři, jeleni a divocí vepři. Na výšinách okrajové zóny pohoří Taurus a Zargos a v oblastech obrácených k arabské poušti vznikla kulturní savana s gazelami a divokými osly. Navíc bylo na příhodných stanovištích k dispozici mnoho rostlinné potravy jako mandlí, pistácií, ořechů, čočky, hrachu a cizrny. Bohaté zdroje horní Mezopotámie umožnily mnoha lovcům a sběračům ve spojení s optimalizovanými prisvojovacími strategiemi setrvat a usadit se na jednom místě. K usedlému způsobu života se družil ještě

jeden fenomén, jehož klíčovým pojmem je neolitizace tj. záměrná produkce potravin. Sběr divokých rostlin vystřídaly sklizně cíleně osetých polí. (Turek, 2013, Schmidt, 2012)

Některé teorie, ale popírají, že by prvotní osídlení bylo výsledkem systematického procesu, ale v souladu s tzv. teorií oáz tvrdí, že se objevují prostorově značně oddělená první sídla např. Tell Halaf či Jericho. Teorie oáz umožňuje pochopit, proč v oblasti Úrodného půlměsíce tak úzce souvisel produktivní způsob hospodaření s obýváním velkých lidských aglomerací.

3 Základní sídla dle „teorie oáz“

3.1 Nejstarší město světa - Jericho

Nejnámějším příkladem sídla z tohoto období je bezesporu palestinské Jericho (Yereho, arabsky Ariha). Lokalita dnes známá jako Tell es-Sultán (nebo Tel as-Sultán) ležela u silného pramene. Dnes je jeho vydatnost 3.8 m³ za minutu a je schopen zavlažit 10 km² polí. (Jericho, 2015) Místo nacházející se v mimořádně výhodné poloze na přechodu pohoří Midbar Jehuda (jehož vrcholky celkově sahají do výšky kolem 800 m n. m. a v okolí Jericha dosahují výšky kolem 300 m n. m.) a údolím Jordánu při severním okraji Mrtvého moře ležím cca 250 m pod hladinou moře, přitahovalo lovce již v pozdním pleistocénu, kdy také začíná jeho stratigrafie. Jericho je rovněž nejnižší položeným místem na světě. Lokalita leží na přirozené křižovatce cest vedoucích z Egypta podél Mrtvého moře a údolím Jordánu na sever a trasy od Středoziemního moře vedoucí přes dnešní Jeruzalém do Zajordánska a dále do Damašku a Mezopotámie.

obr. 1 - Letecký snímek archeologické lokality v Jerichu ze severu (Zdroj: Wood, 2008)

Mezi lety 12.000 a 9.600 př. Kr. zde lze pozorovat silné tendence místních kočujících kmenů k usazování a upřednostňování rostlinné stravy. První osada zde byla postavena někdy mezi lety 10.500 a 9.000 př. Kr. tj. v období tzv. proto neolitu. Osada o rozloze 4 ha se vyznačovala chatami resp. jednoduchými obydlími, která byla postavena z velmi primitivních hlíněných nepálených cihel, které byly omítnuté mazanicí. Každý dům měl kolem 5 m v průměru. Asi kolem roku 9.400 př. Kr. se sídlo rozrostlo na více než 70 obytných jednotek. V této době se zdejší obyvatelstvo počítalo nejspíš ve stovkách. Toto první sídliště patrně nebylo vůbec opevněno. (Schmidt, 2012, Jericho, 2016)

Další fází je pak již skutečné město o rozloze přibližně 2,5 ha s 3000 obyvateli (Jepsen, 1987) vybudované v době 8.500 – 6.000 př. Kr. v době tzv. předkeramického neolitu (pre-pottery neolithic PPN), kdy nejvýraznějším rysem tohoto raného města byla hradba o šířce 20 -25 m a výšce cca 2,5 m. Fortifikace byla v období neolitu dvakrát pobořena a následně znovu rekonstruována na stejném místě. Po druhém zničení byla vybudována nová 6,5 m vysoká a 1,75 m široká zeď. Uvnitř této zdi byla válcovitá věž o průměru 8,5 metrů dodnes zachovaná do výše 8 m a obsahující vnitřní schodiště o 20 kamenných schodech (Yahya, 2014). Je pravděpodobné, že v celém opevnění stálo takových věží několik. Frontální pás hradeb i věží ještě zvyšovaly cihlové zdi kryjící obránce. Hradbu pak doplňoval 3 metry hluboký, místy až 9 m široký příkop (Volný, 1999). Turek (2013) se domnívá, že spíše než o fortifikaci šlo zřejmě o ochranu lokality před záplavami a věž byla pravděpodobně symbolickou rituální strukturou. Ostatní autoři – zejm. Kenyonová (2015), která zde vedla vykopávky v letech 1952 - 1958 považuje věž na strukturu se smíšenou obrannou a rituální funkcí. Tento druhý výklad jeví se jako pravděpodobnější. Ochrana vyvýšené lokality v aridní krajině před záplavami je málo pravděpodobná.

obr. 2 - Odkrytá obranná věž (Zdroj: vlastní foto 29.3.2016)

Domy postavené uvnitř kamenného pásu hradeb sloužily především k uskladňování a přípravě potravy. Sestávaly nejprve z jedné místnosti o kruhovém půdorysu; uprostřed domu se nacházelo ohniště, kolem něhož byla podlaha z udusané hlíny. Stěny domu byly zbudovány na kamenném základě z hlíněných cihel, které byly opět spojovány hlínou. Tyto domy pravděpodobně ještě neměly okna, strop byl tvořen dřevěnými tyčemi, a na nich byly rozloženy rákosové rohože s hlíněnou mazanicí (Jepsen, 1987).

obr. 3 - Rekonstrukce obytných domů neolitického Jericha (Zdroj: Wong, 2015)

Brzy po roce 7.000 př. Kr. došlo k dobytí a zničení Jericha a nahrazení původního obyvatelstva novou skupinou Jepsen, 1987). Byla to zemědělská komunita, která domestikovala zvířata a věnovala se šlechtění zemědělských plodin. Tito lidé žili v dlouhých pravoúhlých domech, které byly rozčleněny do více místností. Jejichž výška je neznámá, stejně tak jako způsob zastřešení. Domy měly základy z kamenů a zdi z nepálených cihel a kamenů o šířce 45 cm. Centrem domu byla víceméně pravoúhlá místnost o rozměrech 6,5 x 4 m s mírně zaoblenými rohy. Místnosti byly řazeny v jedné řadě podél podélné osy s osově souměrně umístěnými otvory. Některé z těchto otvorů byly uzavřeny dveřmi. V sousedství velkých místností byl komplex malých místností uspořádaný kolem vnitřního dvora. Dvory sloužily k vaření, měly s vymazané podlahy a ohniště, které byly do těchto podlah vsazeny. Dále tu byly i pece na přípravu jídel. Zásoby zrna se uchovávaly v menších místnostech opatřených jámami vymazanými maltou. U domů se dále nacházely cisterny na zachycování dešťové vody (Yahya, 2014, Moscati, 1984). V této době mělo město rozlohu cca 3,2 ha a až 2.000 obyvatel. (Turek, 2013)

Zjevné je rovněž, že několik domů sídliště sloužilo jako svatyně, nebo alespoň byly vybaveny sakrálním prostorem – domácí kaplí (Jepsen, 1987), jak dokládá i Kniha Soudců: „*Tento muž Míka, měl doma svatyni*“ (Sd 17,5).

Člověk tu svou aktivitou vytvářel zcela nové prostředí, které nazýváme kulturní krajinou. Zde se začíná rozlišovat mezi prostorem vnitřním - *domus* a vnějším - *agrios*. *Domus* představuje prostředí domácí – uvnitř (domu nebo osady) bezpečné, kde je divoké ovládnuto. Jde tedy o samotný vnitřní prostor neolitické vesnice s obydlími a hospodářskými stavbami, který mohl být i formálně vymezen mělkým příkopem. K tomuto prostoru patřila také pole. Byl to prostor, který měli lidé plně ovládnutý. *Agrios* byl naopak prostor vnější, cizí, divoký, s lidmi „přespolečnými“ (Turek, 2013).

Původní obyvatelstvo bylo kolem roku 7.000 př. Kr. nahrazeno jinou „předkeramickou“ neolitickou skupinou, která zde nebyla původní. Toto osídlení pravděpodobně představuje příchod lidí z jiného centra, pravděpodobně v severní Sýrii. Tato fáze končí kolem roku 6.000 př. Kr. Následujících tisíc let jsou jen malé stopy toho, že by lokalita byla osídlena. Osídlení pokračuje až v době bronzové, což je ale již samostatná kapitola jeho dějin (Kenyonová, 2015).

3.2 Džarmo

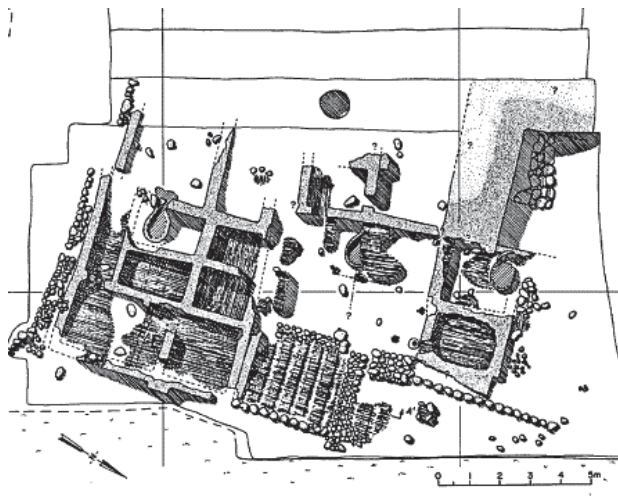
Džarmo (Jarmo) ležící v dnešním Kurdistánu je považováno za druhé nejstarší neolitické sídlo, hned po Jerichu. Vykopávky v horském údolí Chemchemal (cca 1 až 1,5 hodiny cesty z Kirkuku) ve výšce cca 800 m n. m. dokládají malou vesnici datovanou mezi lety 7.090 a 4.950 př. Kr. V sídle existovalo dvanáct kulturních vrstev s raně zemědělskou komunitou, která žila ve čtvercových domech s několika místnostmi, které byly postaveny z nepálených cihel a střechy z na slunci sušeného bahna, které stály na kamenných základech s jednoduchým uspořádáním. Jednotlivé zdi se směrem ke stropu zužovaly, jak je dodnes patrné na domech současných vesničanů v nedaleké vesnici. Tento systém se místně nazývá *tauf*. Jednotlivé domy byly orientovány přibližně od jihovýchodu k severozápadu s tím, že v přední části domu byly větší obytné místnosti, přibližně uprostřed domu byly menší místnosti jako skladiště (zřejmě cenného materiálu), následoval otevřený dvorek a v zadní části domu opět obytná místnost. Archeologové si nejsou jisti, zda dvorek byl nebo nebyl krytý a zda se tedy nejednalo o další obytnou místnost. V každém domě žilo cca 6 obyvatel a jeho půdorysná velikost vč. vnitřního dvorku byla cca 60 m². Součástí domu byla ohniště a pece. Zdá se, že jednotlivé obytné domy byly stavěny podle jednotného plánu. Při archeologických vykopávkách nebyly indentifikovány žádné objekty, které by mohly plnit specializovanou společenskou funkci jako dům „náčelníka“ nebo svatyně (Jarmo, nedatováno, Braidwood, 1983).

V rané fázi zde převažovaly nástroje z kamene, zejména pazourku a obsidiánu, které pocházely z oblasti od cca 300 km vzdáleného jezera Van. Tuto skutečnost lze považovat za důkaz nějaké formy organizovaného dálkového obchodu, stejně tak jako přítomnost ozdobných muší z oblasti Perského zálivu (Braidwood, 1983).

Vrcholu toto sídlo dosáhlo mezi lety 6.200 a 5.800 př. Kr. Zdejší vesnice sestávala z 25 domů, ve kterých trvale žilo na 150 obyvatel na rozloze cca 1,5 ha (Volný, 1999). I když rozloha sídla je dnes pouze odhadována, neboť cca jednu čtvrtinu až jednu třetinu zničila v průběhu věků eroze ve wádí Cham-Gawra (Braidwood, 1983). Stejně tak nelze určit celkové uspořádání sídla a existenci společného veřejného prostoru. Rovněž tak archeologové mlčí o ohrazení nebo opevnění sídla.

obr. 4 - Letecký pohled na Džarmo
(Zdroj: Braidwood, 1983)

obr. 5 - Zákres odkdytého obytného domu
(Zdroj: Braidwood, 1983)

4 Nejstarší anatolské kultury

4.1 Oblast Göbekli Tepe, Nevali Çori a Çayönü

Nejnovější objevy v jihovýchodní Anadolii v prostoru mezi horním tokem Eufratu a Tigridu ale naznačují, že oblast vzniku neolitu lze značně zúžit, že lokality jako Jericho a Džamro jsou skutečně jen „oázami“ a že za místo vzniku obilnářského neolitu, kde byly domestikované druhy obilí zavedeny v širším měřítku a širší oblasti, lze vymezit lokalitami **Göbekli Tepe, Nevali Çori a Çayönü** (Turek, 2013). V tomto území se dále nacházela celá řada dalších sídel jako Hallan Çemi, Demirköy, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük či Gusir Höyük. Postupně se ale podíváme jen na původně jmenované tři sídliště.

obr. 6 - Nejstarší obilnářská oblast mezi lokalitami Göbekli Tepe, Nevali Çori a Çayönü
(Zdroj: Cradle of Civilization)

Jak již bylo zmíněno výše, významná oblast, kde byly zavedeny domestikované druhy obilí je vymezena lokalitami **Göbekli Tepe, Nevali Çori a Çayönü**.

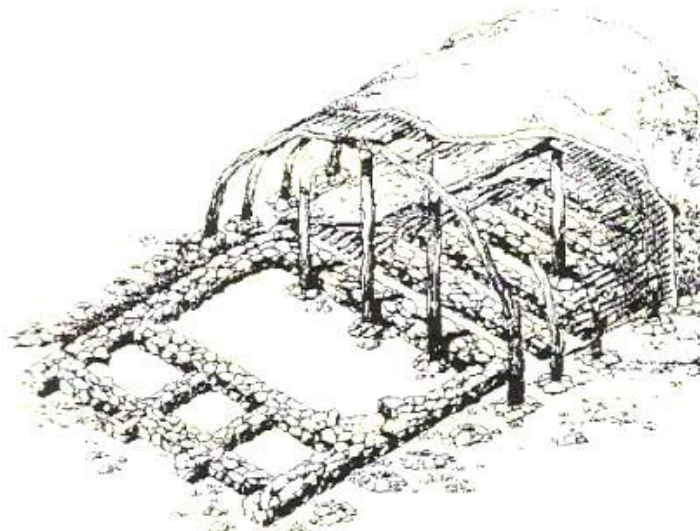
Çayönü se nachází na jihovýchodě Turecka, 40 km severozápadně od současného města Diyarbakır na úpatí pohoří Taurus. Sídlíště bylo obydlené mezi lety 7.200 a 6.600 př. Kr. a leželo poblíž toku Boğaz Çavi (resp. Boğaz Deresi), přítoku horního Tigridu (turecky Dicle Nehri) a nepravidelného toku Bestakot. Plocha sídlíště sestává z obydleného návrší o průměru cca 200 m. Nachází se zde 5-6 kulturních vrstev, které představují období osídlení od předzemědělské k raně zemědělské fázi. Nejstarší úroveň neobsahuje ještě žádné obytné budovy, jen jámy na vaření. Ve druhé vrstvě byly nalezeny základy podobné grilům vydlážděné oblázky, rovnoběžné zdi, které pravděpodobně podporovaly dřevěné trámy a hliněnou podlahu. Třetí vrstva představuje již domy o rozměrech cca 9x10 m s podlahami z terrazzo (tj. dlážděné z nepravidelných kamenných úlomků) a domovní konstrukci z lomového vápence. Tato vrstva obsahuje rovněž množství dekorativních ornamentů (Schmidt, 2012).

Čtvrtá kulturní vrstva má kamenné základy a malé obezděné místnosti z nepálené hlíny (cellular form). V poslední kulturní vrstvě se nacházejí pravoúhlé obytné domy s velkými obytnými místnostmi. Největší místnosti mohly plnit i funkci veřejného prostoru (shromaždiště?). Našla se zde i jakási kamenná oltářní deska s lidským obličejem na boku. Většina domů měla horní část z nepálených cihel a dolní část kamennou. Některé podlahy jsou hliněné, jiné jsou z terrazzo. Součástí budov bylo i množství skladovacích prostorů – místností v jednotlivých domech, užívaných zřejmě zejména pro uskladnění obilí. Dalšími

skladovacími prostory byly kónické (cylindrické) jámy, které byly vymazány hlínou a které byly rovněž využívány ke skladování nejrůznějších produktů. Odhaduje se, že zde žilo 100 až 200 obyvatel a komunita sestávala z 25 až 50 domů. Celkové uspořádání vesnice ukazuje na pravoúhlý volný prostor uprostřed sídla (náves/náměstí?) s obdélníkovými budovami a obytnými domy, které ho obklopovaly (Emuseum, 2015, Schmidt, 2012).

obr. 7 - Typický půdorys obytného domu
v Çayönü z období PPNA
(Zdroj: Atakuman, 2014)

obr. 8 - Rekonstrukce obytného domu v Çayönü z období
PPNB (Zdroj: Cradle of Civilization)

Datace nejstarších částí sídliště v **Nevali Çori** spadá do období střední fáze předkeramického neolitu Pre-Pottery Neolithic B (PPNB) tedy do období 2. poloviny 9. tisíciletí př. Kr. Nevali Çori se nacházelo 50 km severně od Çayönü, ale od roku 1992 je pod úrovní hladiny Atatürkovy přehrady na Eufratu. Sídllo mělo pět kulturních vrstev (Halvo 2014).

Obytné budovy, které byly v Nevali Çori odkryty mají půdorys dlouhého a úzkého obdélníku obvykle o šíři 6 m a až 18 m délce. V přední části domu se nacházel obytný obdélníkový prostor obsahující dvě nebo tři paralelní místnosti v různých úrovních, které jsou obvykle interpretované jako mezaníny. V zadní části domu se pak nacházely menší místnosti určené pro skladování (Schmidt, 2012). Domy zde se možná staly prototypem zemědělské usedlosti, které se v Anatolii nacházejí dodnes. Tento typ domů z Nevali Çori je charakterizovaný tenkými základy v několika úrovních vytvořenými z pravoúhlých kvádrů a valounů. Mezery byly vyplněny malými kameny. Základy jsou každý 1-1,5 m přerušeny podpodlahovými kanály vedenými v pravých úhlech v hlavních osách domů, které jsou kryty kamennými deskami, ale otevřené na bocích. Tyto kanály mohly sloužit jako odvod vody, větrání nebo chlazení domů. Tyto stavební struktury jsou obdobné strukturám objeveným v Çayönü (Halvo 2014).

Toto předzemědělské a předkeramické sídliště je fascinující samo o sobě, ale zvláštní charakter mu dodává přítomnost kultovního objektu na úbočí kopce severozápadně od vesnice. Tento objekt sestává ze čtvercového prostoru s monolitickými pilíři ve tvaru T, které jsou rozestavěny jednak po jeho obvodu a jsou spojeny kamennou zdí postavenou z kamenů kladených nasucho. Na tuto obvodovou zeď jsou zevnitř připojené kamenné lavice, které tvoří velké vápencové desky spočívající na zděném soklu. Uprostřed chrámu jsou dva volně stojící pilíře vysoké 3 m. Tyto pilíře jsou pokryty reliéfy podobnými reliéfům v Göbekli Tepe (Rollmops, 2013, Schmidt, 2012). Tento kultovní objekt má tři architektonické fáze (nejmladší náležející k vrstvě III a nejstarší k vrstvě I). Dvě mladší fáze mají rovněž podlahu

z vápencového terrazza, jaké jsou paralelně známy z Cayönü a Göbekli Tepe. Vykopávky odhalily, že chrám byl zastřešen lehkou plochou střechou, podobou, jako měly chrámy v Göbekli Tepe (Halvo 2014).

obr. 9 - Zbytky chrámu v Nevali Çori (Zdroj: Halvo 2014)

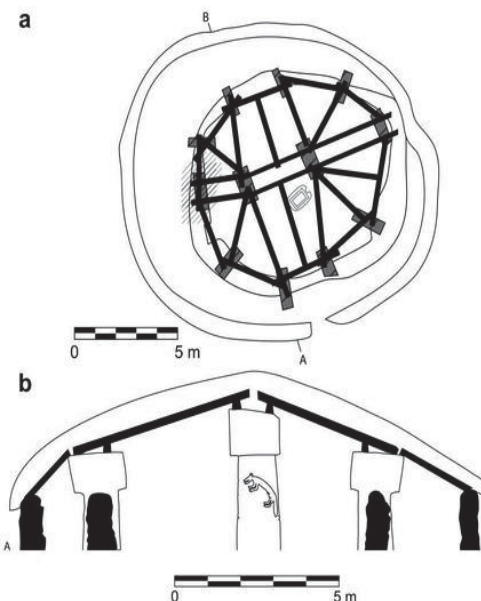
Lokalita Göbekli Tepe je dle Turka (2013) považována za mladší, patřící spíše do pozdního období vzhledem k výše popsaným místům a je interpretována jako pohřební a posvátné místo pro širší okruh osídlení vč. Nevali Çori a Çayönü, kde se širší komunita scházela ke konání náboženských obřadů. Lokalita tedy nebyla užívána k bydlení, ale sestávala z několika světišť ve tvaru kruhových megalitických ohrad.

Počátky této lokality - uměle vytvořeného tellu, jsou datovány do období kolem roku 9.500 př. Kr. Göbekli Tepe leží cca 15 km severovýchodně od tureckého města Şanlıurfa na nejvyšším bodě horského pásu odkud je vidět mnoho kilometrů okolo a na druhou stranu toto místo je také zdaleka vidět. Jedná se o pahorek o výšce 15 m a průměru přibližně 300 m v nadmořské výšce 760 m n. m. Lokalita zabírá cca 9 ha a archeologové ji popisují jako významný díl skládky nejstarší historie lidského osídlení, které přináší kompletně nový pohled na proces usazování se a počátků zemědělství. Zcela zjevně se zde nevyskytují obytné budovy, ale odkryty byly monumentální náboženské stavby, jejichž hlavním prvkem jsou monolitické pilíře ve tvaru písmene T (Schmidt, 2010).

V Göbekli Tepe byly identifikovány tři základní kulturní vrstvy. Ve vrstvě III, tedy v časně fázi užívání této lokality se objevují kamenné kruhové struktury o průměru 10 až 30 m. Pilíře o výšce téměř 2,5 m byly uspořádány rovnoměrně do kruhu a byly ukotvené v mocné vnitřní stěně z neopracovaného kamene, podél stěn byly masivní kamenné lavice. Uprostřed kruhu pak byly další dva vyšší pilíře o výšce cca 6 m. Pilíře byly zhotovené vždy z vápence (obdobně jako v Nevali Çori). Výraz „pilíř“ je přitom použit ve smyslu staroegyptských „posvátných sloupů“. Odborníci odhadují, že na transportu megalitických monumentů se podílelo asi 500 mužů, což byl u lovců enormní počet, který se jistě scházel pouze při zcela mimořádných příležitostech. Pilíři ve tvaru T vytvořil člověk poprvé velké trojrozměrné kubické tvary. Pilíře byly zhotoveny vždy z jednoho jediného kusu s hmotností v průměru 5 – 10 t. Geofyzikální výzkum odhalil více než 200 pilířů v celkem 20 kruhových strukturách (Turek, 2013, Schmidt, 2010).

obr. 10 - Struktura B ze III kulturní vrstvy (PPNA)
(Zdroj: Schmidt, 2010)

obr. 11 - Konstrukční schéma
(Zdroj: Scham, 2008)

Druhá vrstva v Göbekli Tepe, obsahuje řadu světišť a ačkoli velké kruhové struktury mizí a jsou nahrazeny malými obdélníkovými místnostmi, ale hlavní prvek, monumentální ohrazení s pilíři ve tvaru T zůstává. Průměrná výška pilířů ve vrstvě III je 3,5 m a ve vrstvě II jen kolem 1,5 m. Pilíře jsou vytvořeny z velmi tvrdého krystalického vápence o délce od 4 do 5 m, někdy až 7 m, který umožnit vytvářet monolitické objekty. Proto potřebovali neolitičtí lidé vápenec neobyčejné kvality, který nebyl dostupný všude, ale právě zde v okolí Göbekli Tepe. Pilíře jsou obvykle spojeny zdí z kamenných kvádrů, která jednoznačně vymezuje vnitřní a vnější část prostoru. Po nějaké (nám dnes neznámé) době pravděpodobně na konci fáze PPNB, byla světiště v Göbekli Tepe rituálně pobořena a zasypaná. Důvody proč se tomu tak stalo, jsou předmětem spekulací (Schmidt, 2010).

Význam Göbekli Tepe, tkví v tom, že se zde poprvé vyskytuje faktor, který umožnil formovat velké trvale usídlené komunity, a to vznik symbolické kultury tedy jakéhosi druhu předliterární schopnosti tvorby a čtení symbolů, které umožnily komunitě formulovat její sdílené ideje a její vesmír (Cauvin, 1997).

4.2 Oblast konyjské náhorní plošiny

Kolem roku 5.000 př. Kr. už na celém Předním východě existovaly zemědělské vesnice. Vesnice usedlých a rolnických společenství se zpravidla nacházejí v těsném sousedství. Ve všedním životě mezi nimi probíhala neustálá výměna, existovala hustá komunikační síť, po níž se přepravovali lidé, zboží nebo informace, aniž by musela většina tehdejších obyvatel významněji překračovat hranice svého vesnického teritoria. Naproti tomu vesnice lovců leží od sebe ve velkých odstupech (často 50 i více kilometrů) a každodenní úzký kontakt tak není možný. Pro takto prostorově rozptýlenou společnost, jsou nepostradatelná pravidelně se opakující setkání. To ozřejmuje význam míst, která fungovala jako uzlové body a zaručovala loveckým společenstvím tento základní druh komunikace. Těmito místy, ale nebyla města, nýbrž posvátná místa, krystalizační body jejich sociálních a ekonomických potřeb. (Volný, 1999, Schmidt, 2012)

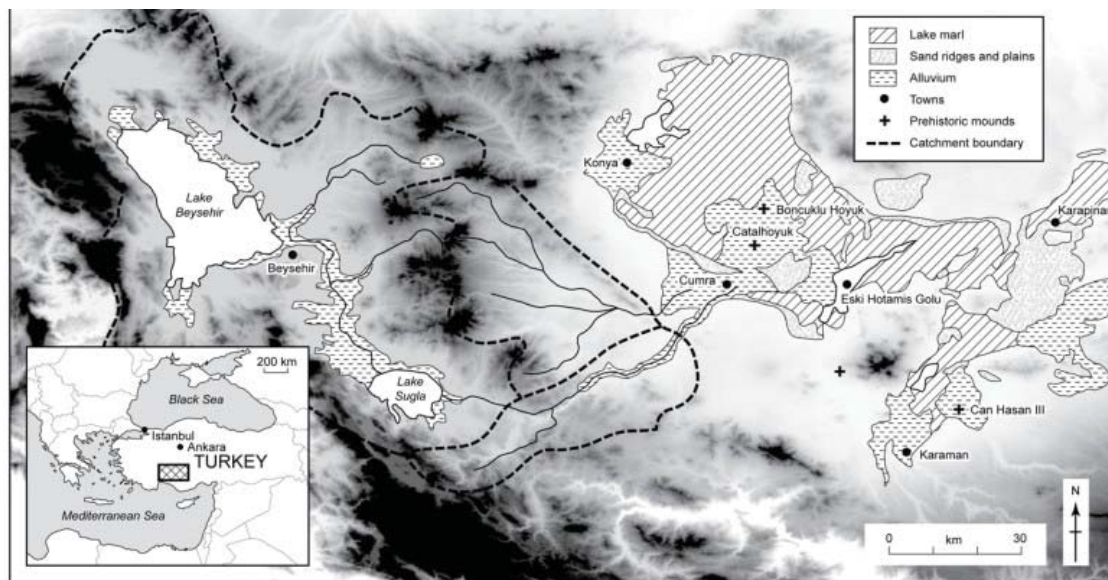
Není proto divu, že v oblasti Anatólie jich bylo velké množství a že pozůstatky po nich nacházíme na celé Konyjské náhorní plošině, kam nyní zaměříme naši pozornost. Konyjská

náhorní plošina je dodnes pokryta uměle vytvořenými návršími, kde bylo identifikováno cca 150 sídel, z nichž některé jsou datovány do období mezi roky 11.000 a 5.000 př. Kr.

obr. 12 - Konyjská náhorní plošina s uměle vytvořenými návršími – návrší u vesnice Abditolu
(Zdroj: vlastní foto 9. 3. 2015)

Jedním z nejlépe prozkoumaných sídel v této oblasti je neolitická vesnice **Boncuklu**. Boncuklu leží cca 40 km východně od Konye a cca 10 km severozápadně od Çatal Höyüku. Jeho tumulus je datován do období 8.500 př. Kr. a je tudíž asi o 1000 let starší, než zmiňovaný Çatal Höyük. Tumulus je cca 1 ha rozlehlý a námi sledované kulturní vrstvy se nacházejí 1-2 m hluboko. Jednalo se o poměrně malou vesnici se 100 -150 obyvateli. Na tomto místě je ale třeba zmínit, že přírodní podmínky na konyjské pánvi se v období neolitu od těch dnešních poměrně značně lišily. Území bylo značně vlhčí než dnes. Centrem dnešní náhorní planiny, která leží ve výšce cca 1.000 m n. m., bylo jezero Burdur a na něj navazující bažiny. Právě jezero a bažiny byly zdrojem obživy zdejšího obyvatelstva. V oblasti fauny šlo zejména o prasata, dobytek, (vodní) ptactvo, žáby a želvy. Významným zdrojem byl i rákos, který sloužil k výrobě rohoží, zastřešení, ale také byl hlavním topivem při vaření (Boncuklu Project 2015).

obr. 13 - Neolitická mapa Konyjské náhorní plošiny (Zdroj: Boncuklu Project 2015)

Přestože většina užívaného materiálu pocházela z místních zdrojů, řada zvířat i rostlin, které byly v Boncuklu identifikovány pochází z dovozu, zejména z okolních hor. Jedná se zejména o ovce a kozy, vysokou zvěř (jeleny a srny) a o dříví a kámen, zejména na mletí a obsidián. Dokonce zde byly objeveny i mušle dovezené sem od 250 km vzdáleného Středozemního moře (Boncuklu Open Air Museum).

obr. 14 - Typ krajiny v okolí Boncuklu v době neolitu (Zdroj: Boncuklu Project 2015)

Samotné obytné objekty, které byly v Boncuklu odkryty jsou oválného půdorysu o rozměrech cca 5-6 m na delší straně a 3-4 m na straně kratší. Jejich výška byla kolem 2 m. Postaveny byly z nepálených cihel a zastřešeny plochou rákosovou střechou a celé opatřeny hliněnou mazaninou. Součástí chýše bylo ohniště obklopené pracovní plochou a na druhé straně hliněné pódium, které zřejmě sloužila ke spaní. Do chýše se vstupovalo dveřmi umístěnými na jihovýchodě. Vesnice měla oválný půdorys a jednotlivé volně stojící chýše byly uspořádány kolem centrálního prostoru oválného půdorysu. Prostor mezi nimi sloužil jednak jako další pracovní prostor, jednak se zde odhládaly odpadky (Boncuklu Open Air Museum). Informace o ohrazení či opevnění vesnice nejsou známy a s ohledem na analogické případy lze očekávat, že opevněna nebyla.

obr. 15 - Rekonstruovaná chýše v Boncuklu
(Zdroj: vlastní foto 9. 3. 2015)

obr. 16 - Interiér
(Zdroj: vlastní foto 9. 3. 2015)

V současnosti nejznámější lokalitou na konyjské pánvi, která se rozvinula o něco později je **Çatal Hüyük**. Někteří autoři jako např. Schmidt tvrdí, že osada není nikterak průkopnická ani nepředstavuje příklad rané urbanizace s tím, že Çatal Hüyük neovlivňoval své okolí a ležel zcela osamoceně ve středoturecké nížině poblíž dnešní Konye a v jeho sousedství neexistovaly žádné osady ani vesnice ani města, s nimiž by mohli obyvatelé Çatal Hüyüku komunikovat. Çatal Hüyük je (prý) třeba dnes chápat jako marginální, retardující a spíše bizarní vývoj v odlehlém regionu Anatólie, neboť stejně tak jako Göbekli Tepe, nestojí Çatal Hüyük na začátku vývoje, nýbrž značí konec světa lovců (Schmidt, 2012). Ve

skutečnosti je při prohlídce konyjské náhorní plošiny zjevné, že toto území bylo poměrně hustě obydlené. Dodnes jsou v celé krajině patrné telly vzdálené od sebe v průměru 10 -15 km, z nichž ale většina není dosud probádána. Dá se tedy předpokládat, že krajina byla poměrně hustě osídlena a Çatal Höyük byl jednou, s ohledem na svou velikost zřejmě vůdčí, osadou v rámci systému osídlení.

Je zde na místě opět připomenout, že přírodní podmínky na konyjské pánvi byly v té době výrazně odlišné od těch dnešních, a tak jak již bylo zmíněno u Boncuklu, bylo celé území značně vlhčí, bylo zde jezero Burdur a mokřady, které se pravidelně zaplavovaly a skýtaly zdroj obživy pro zdejší obyvatele. Samotný Çatal Höyük ležel na břehu řeky Çarşamba, které vytékala z jereza Burdur. Dále od řeky byla sušší místa, která sloužila jako pole a ještě výše rostl les. Bylo to optimální prostředí na zdroje pro potřebu sídla: jíl na cihly, rákos na střechy a rohože, dřevo na stavbu i zátop, tráva na krmivo, ryby, vodní ptactvo, vajíčka, která doplňovala jídelniček. Řeka byla pravděpodobně využívána i jako dopravní trasa pro dopravu stavebního dřeva. Archeologické důkazy naznačují, že se město zabývalo i obchodem se vzdálenými místy (Çatal Höyük Open Air Museum).

Počátky samotného města jsou v Çatal Hüyük zjištěny kolem roku 7.500 př. Kr. Východní část dvojpahorku (Çatal turecky znamená vidlička) fungovala cca v letech 7.400 až 6.000 př. Kr. a východní část v letech 6.000 – 5.500 př. Kr. Lokalitu objevili James Mellart a David French v roce 1958 a od té doby zde probíhají intenzivní výzkumy. Město rozkládající se na 13 ha skrývá na 14 kulturních vrstev, z nichž nejlépe jsou prozkoumány vrstvy VII až II, které nám podávají přehled o fungování a životě neolitického města.

obr. 17 - Rekonstrukce urbánní struktury
(Zdroj: Çatal Höyük Open Air Museum)

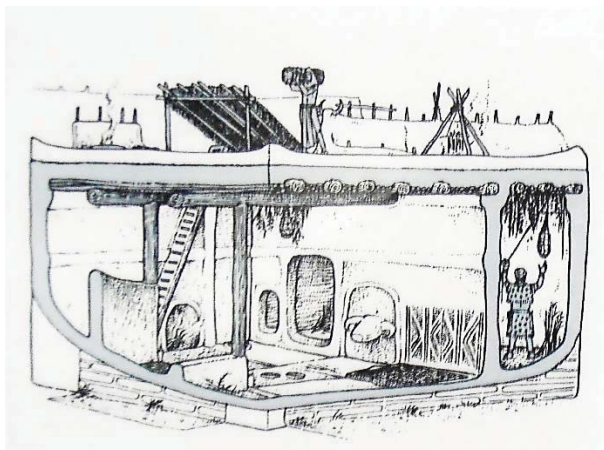
obr. 18 - Současný stav vykopávek
(Zdroj: vlastní foto 9. 3. 2015)

Průměrný počet obyvatel východního návrší je odhadován mezi 5.000 a 8.000, kteří žili na rozloze cca 13 ha. Obyvatelé žili v domech postavených z nepálených cihel a mazaniny, které k sobě velmi natěsno dosedaly, nicméně každý dům měl své vlastní stěny, které byly 50-80cm široké. Město nemělo ulice v našem slova smyslu, volné místo mezi domy sloužily jako smetiště a úložiště odpadů včetně splašků, nespotřebovaného jídla a popela z kuchyňského ohniště, stejně tak jako místo, kde se „pásla“ domácí zvířata jako ovce a kozy. Pohyb po městě probíhal po střechách a mezi střechami byly dřevěné lávky, což je urbanisticky velmi výjimečná záležitost¹. Některé střechy tvořily jakási náměstí. Na druhou stranu je třeba zmínit, že zde nebyly nalezeny žádné stopy veřejných staveb ani ceremoniální centrum, ani domy elity (kněží či králů). Zdá se, že zdejší společnosti byla sociálně nestrukturalizovaná. Na okraji města byly prostory, které sloužili pro získávání stavebního materiálu – nepálené hlíny. Zde byly také prostory pro větší skládky. Město nebylo ohrazeno

¹ I když v některých lokalitách Jeruzaléma (v okolí Božího hrobu) lze tuto situaci najít dodnes.

ani opevněno. Za celou dobu jeho historie zde nebyl nalezen záznam o útoku nebo bitvě a jeho uspořádání tak nevyplývalo z obranných důvodů. Zánik města byl nejspíš způsoben změnou klimatických podmínek na konyjské pánvi, snížení srážek a vyschnutí jezera Burdur a řeky Çarşamba (Çatal Höyük Open Air Museum, Rosenová, 2008).

Do domů stavěných ze sušených cihel se vstupovalo střešou, zhotovenou ze dřeva a rákosu a pokrytou hlínou po žebřících či prudkých schodištích. Protože střechy byly poměrně značně zatěžovány provozem domu i města, byly nesené přídatnými podporami, které byly tvořeny tlustou vrstvou jílu. Stropní otvory sloužily také jako jediný zdroj větrání a odcházel jimi kouř z ohnišť a otopných zařízení. Denní život se odehrával stejným dílem na střeše – terase a uvnitř domu. Zdá se, že jednotlivé domácnosti, jež tvořilo 5 – 8 osob a představovaly základní sociální jednotku této kultury. Každý dům měl vlastní krb, pec, skladovací prostory a dílnu. Každá hlavní místnost sloužila pro vaření a další denní aktivity, v jejich interiéru byla též jakási hliněná pódia. Vedlejší místnosti sloužily jako zásobárny a byly přístupné nízkými vstupy z hlavních místností. Přestože nebyly nalezeny žádné pozůstatky chrámů, některé artefakty naznačují, že náboženská symbolika Çatal Hüyüku byla poměrně bohatá. Náboženský život se soustřeďoval kolem domácích svatyní, plných výjevů z přírody (Çatal Höyük Open Air Museum, Turek, 2013).

obr. 19 - Kresba rekonstrukce interiéru
(Zdroj: Koyna Archeological Museum)

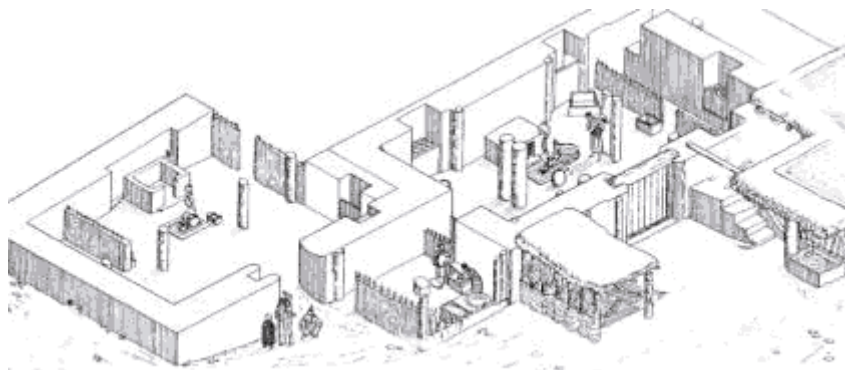
obr. 20 - Rekonstrukce interiéru
(Zdroj: vlastní foto 9. 3. 2015)

Jedním z nejvýraznějších rysů Çatal Hüyüku je jeho vrstevnatost. Když životnost domu vypršela, lidé strhli střechu a stěny a pečlivě vyplnili spodní polovinu, čímž na stejném místě vytvořili základy nového příbytku. V největším pahorku na nalezišti archeologové objevili přinejmenším 14 vrstev obydlí, postavených jedno na druhém. Jedním z nejdůležitějších nálezů patří nástěnná malba, která zobrazuje v popředí město (snad Çatal Hüyük), za nímž soptí vulkán se dvěma vrcholy (snad blízký Hasan Dağı).

Nedaleko Çatal Höyüku, cca 15 km severně od dnešního tureckého města Burdur, se v místě křížení prastarých obchodních cest zvedá cca 150 m vysoký pahorek **Haçılar**, v němž se skrývá osídlení dvou oddělených epoch – starší datovanou k roku 7.040 př. Kr. a mladší, skládající se z devíti vrstev z 6. tisíciletí př. Kr. Archeologické nálezy zde dokládají, že sídliště bylo opuštěno a znovu osídleno více než jednou za dobu své existence. Stejně jako v Çatal Höyüku zde bylo hospodářským základem zemědělství, avšak vrstva je 6. tisíciletí bývá interpretována jako akropole většího města, opevněná několik metrů silnou hliněnou zdí. Základním rozdílem proti Çatal Höyüku jsou především náznaky ulic mezi rozlehlějšími domy s nádvořími, nicméně domy stále neměly dveře a do domů se vstupovalo ze střechy. Každá budova byla postavena na kamenných základech, které ji chránili proti poškození vodou. Zdi byly buď ze dřeva, nebo z hliněné mazaniny, případně z nepálených cihel zevnitř

omítnuté a výjimečně i malované. Dřevěné sloupy umístěny v každé z nich tak, aby mohly nést plochou střechu. Předpokládá se, že domy měly navíc horní patro ze dřeva, které se však nikde nedochovalo.

Domy byly poměrně rozsáhlé - měly obytné místnosti o rozloze až 60 m², kde kuchyně byly odděleny od obytných místností a horní patro sloužilo pro uchovávání obilí a/nebo jako dílny. Obecně se soudí, že se mohlo se jednat o sídla celých rodů (Hrůza, 2014, Mellaart, 1965).

obr. 21 - Rekonstrukce části domu z Haçilaru k období kolem 5.800 př. Kr.
(Zdroj: Cradle of Civilization)

5 Nejstarší kultury v Levantě

Další osídlené lokality tohoto období nacházíme jižněji, a to zejména v Levantě. Jedná se nejprve o natúfskou fázi, nazvanou tak podle nálezů ve Wádí Natúfu, dále o lokalitu Ajn Malláha a Telejlát al-Ghassúl a o další vývojové fáze Jericha, o němž bylo pojednání komplexně výše.

5.1 Natúfská kultura

Natúfská kultura je datována do období mezi lety 12.500 a 9.500 př. Kr. A je zřejmě první fázi polousedlého a zcela usedlého způsobu života v této části světa. Natúfské komunity byly zřejmě předkové stavitelů prvních neolitických sídel v tomto regionu. Sídla se vyskytují v lesnatých oblastech dubových a pistáciových porostů s podrostem trav a divokého obilí.

Natúfská obydlí jsou polozapuštěná, často vystavěná na kamenném základě, kdy kameny byly kladeny nasucho. Horní část stavby byla pravděpodobně spletena z proutí. Nebyly zde nalezeny žádné pozůstatky sušených cihel, které jsou typické pro období předkeramického neolitu A (PPNA). Domy jsou postaveny na kruhovém půdorysu o průměru 3-6 m a obsahují centrální kruhové nebo téměř pravoúhlé ohniště.

Natúfská sídla lze rozdělit do tří velikostních kategorií: malá (15 do 100 m²), střední (400 do 500 m²) a velká (větší než 1.000 m²). Velká sídla se ale objevují pouze ojediněle, a to až v pozdně natúfském období. Přesto žádné z těchto sídel nedosahuje velikosti velkých raně neolitických vesnic (Bar-Yosef, 1998).

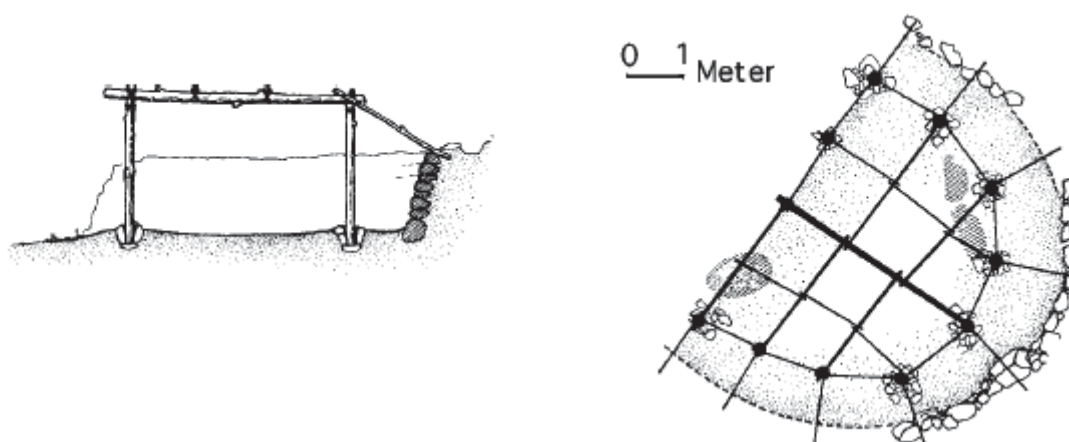
Nejnámější lokalitou této kultury je **Ain Mallaha** (Ajn Malláha, rovněž Ejnan nebo Enam), sídlo ležící v severovýchodním Izraeli cca 25 km severně od Galilejského jezera. Jde o nížinnou lokalitu obklopenou horami v místech, kde se v pravěku a starověku nacházelo Chulské jezero (biblický Meróm), na jehož břehu sídlo leželo. Chulské údolí bylo od nejstarších dob hlavní křižovatkou důležitých obchodních cest spojující velká centra obchodu v Damašku s východním středomořským pobřežím a Egyptem. V době prvního osídlení bylo toto místo hustě zalesněno duby, mandlovníky a pistáciovníky. Natúfské vesnice zde byly kolonizovány ve třech fázích. První dvě fáze jsou představovány masivními kamennými strukturami, které se ve třetí fázi výrazně zmenšují. Tyto struktury (popsané výše) se objevují

v období mezi lety 12.000 a 9.600 př. Kr. Sídlíště zabíralo rozlohu více než 1.000 m² a bylo doplněno menšími sídly, která jsou vysvětlována některými vědci jako dočasné tábory. Sídlíště mohlo obývat cca 100 – 150 lidí (Mithen, 2006, Bardtke, 1988).

obr. 22 - Chulské údolí v současnosti - pohled od jihu (Zdroj: Hula Reserve series)

Samotné domy měly kulatý nebo oválný půdorys o průměru až 9 m, jak ukazuje i atypický dům č. 131, kde zachovaly důlky po trámech. Tento dům měl kolem dokola lavici a zřejmě byl užíván nikoli k bydlení, ale pro rituální účely „náčelníkem“ nebo šamanem (Bar-Yosef, 1998).

obr. 23 - Rekonstrukce natúfského domu (č. 131) z lokality Ajn Mallah, (Zdroj: Bar-Yosef, 1998)

Další lokalita této kultury byla objevena v Nachl Arínu (Vádí Falláh), kde ve spodní – starší vrstvě bylo objeveno tábořiště natúfského člověka. Bylo obeháno solidně postavenou zdí ve tvaru čtyřúhelníku o rozměrech 7 x 10 m a uvnitř bylo ohniště a nádoby na potraviny. Svrchní – mladší vrstva obsahovala dům s oválným půdorysem a jámy jako síla na uchování potravin (Bardtke, 1988).

5.2 Ghassúlská kultura

Kolem roku 7.000 př. Kr. již hovoříme o tzv. keramickém neolitu (pottery neolithic – PN) se známými lokalitami Telejlát al-Ghassúl nebo jeskyně Nachal Mišmar (na západním pobřeží Mrtvého moře) či jeskyně Nachal Quanach v Izraeli. Protože jeskyně nejsou primárně předmětem našeho zájmu, podíváme se blíže jen na ghassulskou kulturu - pojmenovanou tak podle současného názvu archeologické lokality **Telejlát al-Ghassúl** ležící v údolí Jordánu v Jordánsku cca 10 km severovýchodně od severního okraje Mrtvého moře. Ghassulská kultura je charakterizována malým venkovským osídlením zemědělského charakteru. De facto šlo o dvojřadovou vesnici postavenou po obou stranách cesty (ulicovka). Domy měly lichoběžníkový tvar a byly postaveny na kamenných základech z nepálených cihel se sedlovými střechami. Interiérové zařízení tvořily sedací a úložné plošiny, ohniště a prostory pro uskladnění potravin. Interiérová výbava byla poměrně náročná: na bílé omítce se našly fresky s geometrickými a figurálními motivy (Schmidt, 2012, Cowie, 2015, Jepsen, 1987). Telejlát al-Ghassúl byl ztotožňován s biblickou Sodomou a Gomorou, ale vykopávky neodkryly požárové vrstvy, které by musely tuto katastrofu dokládat (Bardtke, 1988).

Se sídlištěm v Telejlát al-Ghassúlu jsou příbuzná další sídliště jihovýchodně od Berševy po obou stranách Vádí as-Sabbu. V lokalitě dnes známé jako **Tell Abú Matar** Jean Perrot odkryl velké chalkolitické sídliště, které je řazeno do *kultury ghassulsko-beršebské* (Bardtke, 1988). Sídliště zabíralo plochu cca 1.500 m² a Perrot zde zjistil na dvacet různých obydlí, která se skládala z podzemních, navzájem propojených dutin. Pět až šest takových podzemních dutin patřilo k jednomu obytnému okrsku. Vchody ústily na povrchu svahu, do kterého byla obydlí vyhloubena. Podzemní místnosti měly podlouhlý tvar a byly 3-5 m dlouhé. Celkem tu lze rozlišit čtyři fáze osídlení, kdy ve 2. fázi směřuje člověk ve snaze o sušší bydlení do výše. Obytná jeskyně se zdvihá nahoru a je vybavena kameny a zdivem, takže vzniká suterénní stavební typ. (Ve třetí fázi, která je kladena do druhé poloviny 4. tisíciletí př. Kr., se zde usídlilo nové obyvatelstvo a jeskynní stavby vystřídal velký pravoúhlý dům postavený nad jeskyní., Bardtke, 1988).

obr. 24 - Soudobý vstup do jeskynních prostorů v Tell Abú Matar v Berševě
(Zdroj: vlastní foto 15.6.2010)

K dalším nálezům této chalkolitické kultury došlo v Chirbat al-Bajtáru, několik kilometrů východně od Tall Abú Mataru a na pahorku as-Safadu na druhém břehu údolí Vádí as-Sabbu. Lokalita nese název ***Bi' r as-Safad***. Zde byla písčité půda, takže podzemní místnosti musely být založeny kruhovitě. Podzemní místnosti zde leží kolem jednoho velkého ústředního prostoru. V hloubce 5 m se nacházel 10 m dlouhý a 3 m široký prostor, jehož stěny se ve výšce 2,5 m spojovaly do tvaru lomeného oblouku. Do místnosti bylo možné sestoupit shora po sedmi stupních. Na jednom konci této dlouhé, úzké místnosti stál jakýsi stůl, navrstvený z kamenů. Obranný systém zde nalezen nebyl (Bardtke, 1988).

Vedle těchto větších sídlišť se našla ještě řada menších, takže v této krajině muselo bydlet okolo 1000 lidí. Lidské osídlení v této krajině hraničící s pouští umožňovala zřejmě hojnost vody, která tu v této době ještě byla.

Výjimečným příkladem ghassulské kultury je **chalkolitický chrám v En Gedi** (Ein Gedi) datovaný do období kolem roku 3.500 př. Kr., který leží na strmém vrcholu stejnojmenné oázy na západním břehu Mrtvého moře. Vykopávky chrámu odhalily hlavní

budovu na severu a menší na východě a malou kruhovou strukturu o průměru 3 m v centru, která zřejmě sloužila pro kultovní účely. Celý komplex byl ohrazen kamennou zdí nemalé výšky, která byla spojena s budovami do jedné pravoúhlé stavby. V jižní zdi se nacházela brána vedoucí k prameni En Gedi a malá branka na severní straně vedoucí k prameni Nahal David (Mazar, 1993). Hlavní budova byla 20 m dlouhá a 5,5 m široká se vstupem v dlouhé jižní zdi. Naproti vstupu byla nika ohrazená kamennou zdí. Tato nika zřejmě sloužila jako oltář. Kamenné lavice stály podél delších zdí a kolem kratších zdí byly nalezeny otvory v podlaze, které obsahovaly zbytky shořelých kostí, rohů, keramiky a popela. Vnitřní omítka byla malovaná, obdobně jako v Teleilátu al-Ghassúlu. Menší budova měla rozměry 7,5 x 4,5 m, měla malovanou podlahu a okolo zdí byly kamenné lavice. Mohla sloužit jako “zákristie” pro kněží. Kruhová struktura stála na nejvyšším místě nádvoří a působila jako bazén o průměru 40 cm a 30 cm hluboký (Usishkin, 1971).

obr. 25 - Soudobý pohled na chrám v En Gedi (Zdroj: Chalcolithic Temple of Ein Gedi)

Neolitické či chalkolitické osídlení z 6.-5. tisíciletí př. Kr. vykazuje celá řada dalších sídel v Levantě, např. Megiddo, Beit She'an či Tell Dan. Podrobněji se věnovat těmto lokalitám zabralo by neúměrně mnoho prostoru, a proto budou předmětem dalšího zkoumání v následujícím období.

6 Závěr

Jak je patrné ze současného zkoumání, nejstarší lidská sídla mapa nejstarších lidských sídel je s postupujícím časem stále hustější a datace jejich vzniku a fungování stále straší. Příspěvek je pokusem o zmapování vývoje těchto sídel a jejich prostorových struktur z pohledu urbanisty, (který vychází ze současných poznatků historie) a pokouší se přinést aktuální pohled na nejranější fázi vývoje stavby sídel a zejména se zaměřuje na přerod sídel předměstského typu na města. Ukazuje také, že jádro urbanistické revoluce, jak ji popisuje Childe (1950) nebylo jedno, ale jednalo se o mnohojaderý proces probíhající hned na několika místech úrodného púlměsíce, a to spíše nespojitě, než spojitě. Studium přerodu neměstské (předměstské) struktury v městskou je dnes o to aktuálnější, že nám může napomoci v přesnějším definování základních charakteristik města a jejich odlišení od „neměstských“ stavebních struktur neboť se zdá, že stojíme na prahu procesu opačného – tedy zne-měšťování (zpřed-měšťování) struktur dříve výsostně městských.

Literatura

- ATAKUMAN, Çiğdem. Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Anatolia in *Journal of world prehistory* (2014) 27:pp. 1–42. DOI: 10.1007/s10963-014-9070-4
- BARDTKE, Hans. *Příběhy ze starověké Palestiny. Tradice / archeologie / dějiny*. Praha: Vyšehrad 1988
- BAR-YOSEF, Ofer. *The Natufian Culture in the Levant, Threshold to the Origins of Agriculture*. (PDF), *Evolutionary Anthropology* 6/1998 (5): str. 159–177, doi:10.1002/(SICI)1520-6505(1998)6:5<159::AID-EVAN4>3.0.CO;2-7
- Boncuklu Project [online] Boncuklu Project 2015 [cit. 2015-09-13] Dostupné na: <http://boncuklu.org/about-boncuklu/the-site/>
- Boncuklu Open Air Museum, navštíveno 9. 3. 2015
- BRAIDWOOD, Robert, J. The site of Jarmo and its architectural remains (s. 155 – 208) in BRAIDWOOD, Linda, S. et al., *Prehistoric Archeology Along the Zagros Flanks*, Oriental Institute Publications 105, 1983, ISBN 0-918986-36-2, s. 155-158
- Çatal Höyük Open Air Museum, navštíveno 9. 3. 2015
- CAUVIN J. Naissance des divinités, naissance de l'agriculture. La révolution des symboles au Néolithique. Nouvelle édition. CNRS Éditions. Paris in SCHMIDT, Klaus. Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New Results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs in *Documenta Praehistorica XXXVII 2010*. pp. 239-254. DOI:10.4312/dp.37.21, pp. 253-254
- Çayönü [online] Emuseum. Minnesota State University 2005-2015 [cit. 2015-09-13] Dostupné na: http://www.mnsu.edu/emuseum/archaeology/sites/middle_east/cayonu.html
- COWIE, Paul James. *Teleilat Ghassul* [online] Archaeowiki 2015 [cit. 2015-09-13] Dostupné na: http://www.archaeowiki.org/Teleilat_Ghassul
- Hacilar [online] Cradle of Civilization [cit. 2015-12-28] Dostupné na: <https://aratta.wordpress.com/anatolia-the-cradle-of-civilization/>
- HRŮZA, Jiří. *Svět měst*. Praha: Academia 2014, ISBN 978-80-200-1808-3
- Hula Reserve series [online] [cit. 2015-12-29] Dostupné na: <http://israelphilately.org.il/series/content/he/001044>
- Chalcolithic Temple of Ein Gedi [online] Wikimedia [cit. 2016-01-03] Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Chalcolithic_Temple_of_Ein_Gedi#/media/File:PikiWiki_Israel_412_Ein_Gedi_temple_%D7%94%D7%9E%D7%A7%D7%93%D7%A9_%D7%94%D7%9B%D7%9C%D7%A7%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%AA%D7%99_%D7%91%D7%A2%D7%99%D7%9F-%D7%92%D7%93%D7%99.jpg
- CHILDE, Gordon V. The Urban Revolution in *The Town Planning Review*, Vol. 21, No. 1 (Apr., 1950), pp. 3-17
- JEPSEN, Alfréd. *Královská tažení ve starém orientu. Prameny k dějinám starověké Palestiny*. Praha: Vyšehrad 1987
- Jarmo, *Qal'at Jarmo* [online] Cultural Property Training Resource [cit. 2015-09-13] Dostupné na: <http://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/iraq05-039.html>
- Jericho [online] Alchetron 2015 [cit. 2015-10-09] Dostupné na: <http://alchetron.com/Jericho-8202-W>
- Jericho Open Air Museum, navštíveno 29.3.2016, cit. 5.4.2016
- KENYONOVÁ, Kathleen Mary. *Jericho* [online] Encyclopaedia Britannica 2015 [cit. 2015-09-13] Dostupné z: <http://www.britannica.com/place/Jericho-West-Bank>
- Konyna Archeological Museum, navštíveno 8. 3. 2015
- MAZAR, Benjamin. *En Gedi — The Chalcolithic Enclosure*. In Stern, Ephraim. *The Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land 2*. Jerusalem: The Israel Exploration Society, 1993 ISBN 965-220-211-8

- MELLAART, James. *Earliest Civilizations of the Near East*. London: Thames & Hudson, 1965
- MITHEN, Steven. *After the Ice: a Global Human History, 20.000 - 5.000 BC*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006. ISBN 0-674-01570-3
- MOSCATI, Sabatino. *Živoucí minulost*, Panorama Praha 1984
- Pre-Pottery Neolithic A (PPNA) [online] Cradle of Civilization [cit. 2015-09-13] Dostupné na: <https://aratta.wordpress.com/pre-pottery-neolithic-a-ppna/>
- Nevali Cori [online] Halvo 2014 [cit. 2015-09-13] Dostupné na: http://www.hageneuer.de/fundort_anzeige.php?id=126
- ROLLMOPS. *Gobekli Tepe & the Origins of Civilization* [online] Tragicocomedia 2013 [cit. 2015-10-10] Dostupné na: <http://tragicocomedia.com/2013/11/11/gobekli-tepe-the-origins-of-civilisation/>
- ROSENOVÁ, Brenda. *Ztracená města: legendární metropole dávných říší: atlas*. Vyd. 1. V Praze: Metafora, 2008. 175 s. ISBN 978-80-7359-168-7
- SCHAM, Sandra. *The World's First Temple* [online] in Archeology, Vol. 61 Number 6/2008 [cit. 2015-10-10] Dostupné na: <http://archive.archaeology.org/0811/abstracts/turkey.html>
- SCHMIDT, Klaus. Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New Results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs in *Documenta Praehistorica XXXVII 2010*. pp. 239-254. DOI:10.4312/dp.37.21, p. 239-241
- SCHMIDT, Klaus. Od prvních vesnic k raně městským strukturám (str. 137-152) in JOCKENHÖVEL, Albrecht. *Dějiny světa 1. Základy globálního světa od počátků do roku 1200 př. Kr.* Praha: Vyšehrad 2012. ISBN 978-80-7429-241-5, 480 s.
- TUREK, Jan. Na prahu nového řádu. První tvůrci chrámů a keramiky (10.000 – 4.000 př. Kr.) (str. 71 – 110) in BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin a kol. *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8
- USISHKIN, David. *The "Ghassulian" Temple in Ein Gedi and the Origin of the Hoard from Nahal Mishmar. The Biblical Archaeologist (American Schools of Oriental Research) 34/1971. str. 23–39*
- VOLNÝ, Zdeněk a kol. *Toulky minulostí světa. 1. díl*. Praha: Baronet / Via Facti 1999, ISBN 80-7214-237-2
- WONG, Paul. *The Ancient Fortified City of Jericho* [online] ARK International 2006 [cit. 2015-10-09] Dostupné na: http://www.geocities.ws/jericho_ark/2.html
- WOOD, Bryant G. *The Walls of Jericho* [online] Associates for Biblical Research 2008 [cit. 2015-10-09] Dostupné na: <http://www.biblearchaeology.org/post/2008/06/The-Walls-of-Jericho.aspx#Article>
- YAHYA, Adel. H. *Jericho. Oldest City in the World*. Ramallah: PACE 2014
- ZIMMERMANN, Andreas. Neolitizace a rané sociální struktury (str. 107-136) in JOCKENHÖVEL, Albrecht (ed.) *Dějiny světa 1. Základy globálního světa od počátků do roku 1200 př. Kr.* Praha: Vyšehrad 2012. ISBN 978-80-7429-241-5, 480 s.

Informace o autorovi

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.
Vysoká škola regionálního rozvoje, Praha
vladimira.silhankova@vsrr.cz